

Kłodawski, Krzysztof

Początki i rozwój parafii ewangelicko-augsburskiej w Wyszogrodzie w XIX i początkach XX w.

Notatki Płockie 54/1(218), 11-24

2009

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

POCZĄTKI I ROZWÓJ PARAFII EWANGELICKO – AUGSBURSKIEJ W WYSZOGRODZIE W XIX I POCZĄTKACH XX W.

Abstrakt

Przełom XVIII i XIX wieku to czas, kiedy na ziemiach polskich, w tym także na Mazowszu zdynamizowaniu ulega proces kolonizacji niemieckiej–ewangelickiej, poprzedzonej napływem osadników holenderskich wyznania mennonickiego, którzy wprowadzali nową jakość w kulturze rolnej zasiedlanych obszarów oraz typ osadnictwa polegający na spisywaniu kontraktów dzierżawnych z właścicielami gruntów. Kolonizowane były przede wszystkim tereny nadwiślańskie na Mazowszu oraz w ziemi dobrzyńskiej. Między innymi dlatego Wyszogród stał się obok innych miast i osad: Płocka, Dobrzynia nad Wisłą, Osieka nad Wisłą (Ossówki), Lipna i Michałek (Rypina), ważnym ogniwem struktury organizacyjnej Kościoła ewangelicko – augsburskiego północnego Mazowsza.

Kluczowe słowa: Wyszogród, zbór ewangelicki, pastor, filia, kantorat, mennonici.

Proces kolonizowania terenów nadwiślańskich m.in. w okolicach Wyszogrodu zapoczątkowany został jeszcze w drugiej połowie XVIII w. Element napływowy w dużej mierze stanowili koloniści ze Szwabii, Wirtembergii oraz Śląska. Nie mniejszą rolę odegrali osadnicy holenderscy wyznania mennonickiego, którzy swoją obecność zaznaczyli w: Drwałach, Holendrach, Kępie Antonińskiej, Kępie Niemieckiej, Kępie Ośnickiej, Kępie Popielarskiej, Kępie Śladowskiej, Kępie Wyszogrodzkiej, Kępie Zakroczymskiej, Rakowie, Śladowie, Wilcze Śladowskie¹. Poza wspomnianym Wyszogrodem² ruch migracyjny – kolonizatorski objął także miasteczka: Bodzanów, Czerwińsk oraz okoliczne wioski. Skutkiem tych działań było powstanie siedemnastu zwartych kolonii m.in. w: Śladowie, Königsdorff – Wyciejewie, Rakowie, Kępie Niemieckiej, Drwałach, Bulkowie, Boguszynie, Zakrzewie, Kępie Zakrzewskiej, Rakowie a także w kolonii Czerwińsk, Nowym Modlinie, Dzierżąznie, Cieszkowie, Ciemnowie i Biele – Brzeźnicy. Posługę religijną początkowo sprawował pastor z Łowa³. Sytuację zmieniło dopiero powstanie zboru w Wyszogrodzie datowane na 1804 rok. Wówczas, dnia 6 sierpnia rząd pruski dekretem powołał do życia nową parafię wyznania ewangelicko – augsburskiego. Sam kościół otwarty został 24 lutego 1805 r.⁴. Już od samego początku borykano się z problemami lokalowymi, wyrażającymi się m.in. brakiem odpowiedniego mieszkania dla pastora. Stojący na czele zboru ksiądz Chrystian Milke otrzymał (jeszcze od władz pruskich) za-

pewnienie, o przystosowaniu na mieszkanie zabudowań zniesionego klasztoru ks. Franciszkanów. Pastor do czasu wybudowania pastorki miał korzystać z budynków gospodarczych – domu dla czeladzi – co potwierdza pismo Komisji Wojewódzkiej Płockiej do K.R.W.R.i O.P. w Warszawie z dnia 26 lipca 1817 r. Sytuację skomplikował fakt, iż klasztor miał być przekazany do dyspozycji Urzędu Sławów i Budownictwa Statków. Wiązało się to z wyznaczeniem nowego lokum dla pastora. Jedną z propozycji było przekazanie części klasztoru na mieszkanie dla duchownego⁵. Podobnie – jak wspomniany dom dla pastora i zabudowania gospodarcze – remontu wymagał kościół, który już w chwili przekazania go gminie wyznaniowej znajdował się w złym stanie. Kościół nie został odnowiony przez władze pruskie a w obliczu toczącej się później wojny, podczas której służył jako magazyn, kuźnia oraz miejsce zatrzymań rekrutów, uległ dalszej dewastacji. Chociaż wysiłkiem parafian był remontowany, to wedle informacji z 1817 r., kwota 1.667 r.18 gr. przerastała możliwości finansowe członków zboru. W tej sytuacji pastor Hevelke (jako wicekonsystorz) zaproponował, aby potrzebne środki pozyskać z funduszu wspierania duchowieństwa oraz poprzez ogłoszenie zbiórki (kolekty) wśród okolicznych społeczności ewangelickich⁶. Z pochodzącego z 1826 r. spisu funduszy kościoła ewangelickiego w Wyszogrodzie wiadomo, że na dochód pastora składały się: pensja z kasy wojewódzkiej w wysokości 558 zł. 23 gr.; kwesta z nabożeństw – 120

zł; wydzierżawianie ławek – 96 zł.; nadzwyczajne dochody – 120 zł. Pastor nie otrzymywał natomiast kwoty 180 zł. z kasy ekonomicznej Wyszogrodu, którą zatwierdził jeszcze rząd pruski (zniósł ją K.R.S.W.i P. 14 czerwca 1820 r.). Nie pobierał również składek od kolonistów z ekonomii Monkolin i Sielec, gdyż zasiedlone dużo wcześniej przez kolonistów, wydzierżawione zostały katolikom. Pastor posiadał grunt o powierzchni 4 włók i 2 mórg magdeburskich. Z tego użytkowanych było 554 ½ mórg a kolejne 69 ½ morgi traktowane były jako nieużytki (szacunkowy dochód - 251 zł.). W sumie dochód pastora wyniósł 2.860 zł., który był i tak niższy od minimum, wynoszącego 3.196 zł., zatwierdzonego przez rząd⁷. Aż do momentu podniesienia jego dochodów magistrat w Wyszogrodzie przekazywał duchownemu (w latach 1817–1819) kwotę 180 zł.⁸ Według dokładnego opisu stanu materialnego parafii sporządzonego w obecności członków dozoru kościelnego: Fryderyka Heyze i Heinricha Fetynga wiadomo, że na 4 włókach: „*rachuiąc na morgę, ćwiartek trzy warszawskich wysiewu także ogród przy folwarku trzymającego morgów dwie*”. Dalej odnotowano: „*W polu pierwszym ozimiennym na zachód położonym ku Drwałom zwanej Franciszkańskiej włóki wysiano 16 korcy żyta w drugim polu Jarzynnym na zachód ku wsi Drwałom położnym zwanym Franciszkańska włóka wysiano także korcy 16 żyta. Zaś na półwłóczku na północ położnym ku wsi Wilczkowa wysiano Jarzyny korcy pięć. Ogół Gruntu łącznie z ogrodami w dwóch polach czyni włók magdeburskich 4 morgów 2 z których to gruntów*

- klasy drugiej – morgów 4½*
- klasy trzeciej – morgów 7*
- klasy czwartej – morgów 16*
- klasy piątej – morgów 2*
- w ogrodach klasy drugiej – morgów 52½*

Reszta zaś Gruntu nie użytecznego składa się z Parowy i Gór nie użytecznych”.

Następnie dowiadujemy się że:

- b) „*łaki nie masz żadnej*
- c) *pastwiska żadnego tylko z ogółem miasta*
- d) *panszczyzny żadnej*
- e) *intrać z młyna propinacyi, rybołóstwa itp nie posiada żadnych i innych gruntów*
- f) *domu żadnego któryby intrać czynił nie masz*
- g) *dziesięciny snopowej ani pieniędzy żadnej*
- h) *kapitałów żadnych*”

Oдноśnie opłat z gruntu i budynków uiszczane były następujące świadczenia:

- 1) *Podymne do Roku – 15 zł. 12 gr.*

- 2) *składkę ogniową – 13 zł. 18 gr.*
- 3) *kontyngens – 23 zł. 25 gr.*
- 4) *szarwark pieni ę żny – 62 zł.*
- 5) *szarwark w naturze z 4 włók – 6 zł.*⁹.

Pastor Mylke jeszcze od roku 1805 otrzymywał następujące świadczenia:

- „*z amtu Sielec morgowego 346 zł. 19 gr.*
- *z objazdu parafii – 180 zł.*
- *z Kasy Ekonomicznej Miasta Wyszogroda – 180 zł.*
- *z kasy głównej wojewódzkiej – 1341 zł. gr. 17*
- *kwesta Dzwonka – 120 zł.*
- *ławkowe – 96 zł.*
- *nadzwyczajnego przychodu – 120 z ł co łącznie (z gruntem) dawało dochód 3096 zł.*¹⁰.

Wśród wydatków wskazane zostały następujące pozycje: opłata za korzystanie z koni oraz podatek za użytkowanie gruntu – 2.760 zł.; pensja dla zakrystiana – 240 zł.; bliżej nieokreślone wydatki – 96 zł., co łącznie składało się na sumę 3.096 zł. Pastor następnie stwierdził, że: „*Morgowego nie odbieram przez co, na niedostatek wystawiany jestem.[...] Toż samo nie odbieram należności 180 zł.[...] z Wyszogroda*”¹¹. Duchowny w opisie stanu parafii przedstawił wyposażenie kościoła parafialnego¹² oraz stan budynków należących do gminy wyznaniowej¹³. Tak więc stan zabudowań gospodarczych pozostawiał wiele do życzenia i wymagał dużych nakładów finansowych. W dobrym stanie znajdował się jedynie cmentarz¹⁴. Pastor wyszogrodzki sprawował również swoją posługę w okolicach Płońska, Przasnysza oraz Pułtuska, z zastrzeżeniem pełnienia tych funkcji do czasu powstania tam osobnych parafii. Ksiądz Chrystian Mylke zmarł 20 września 1829 r.¹⁵. Jego następcą został Ignacy Karol Wilhelm Boerner, kandydat teologii, powołany 13 października 1829 r. Pastor Boerner pełnił swoją funkcję do początku 1837r., kiedy to obejmując pastorać w Płocku i jednocześnie urząd superintendenta diecezji płockiej, pozostawił vacat, do objęcia którego kandydowali: pastor Rosenthal z parafii Węgrów oraz Wilhelm Alberti i Lemke. Ostatecznie funkcję tę otrzymał i przyjął Wilhelm Alberti,¹⁶ który wcześniej pełnił (krótko) obowiązki pastora w Płocku po śmierci księdza Hevelke. Ostatecznie dnia 30 kwietnia 1837 r., został powołany na pastorać wyszogrodzki (otrzymał 34 na 59 głosów). Wszystko to odbyło się w obecności członków dozoru kościelnego – Jakuba Klingera, S. Kram i M. Rem¹⁷. Już podczas bytności tego pastora, zastrzeżenia pod jego adresem kierowali ewangelicy

mieszkający w Wyciejewie, którzy zarzucając mu zdzierstwo, na znak protestu realizowali powinności religijne w kościele rzymsko-katolickim w Łętowie¹⁸. Nowo powołany pastor miał otrzymywać 1.900 zł. rocznej pensji, powiększonej o około 200 zł. z przynależnych zborowi od 1805 r. gruntów klasztornych. Miał również do dyspozycji mieszkanie (opłacane ze składek kościelnych), składające się z trzech pokoiów, alkierza, kuchni, spiżarni i piwnicy. Pozostałe dochody czerpał z tzw. „*jura stolae*” według obowiązującej taryfy¹⁹. Tuż po wyborze nowego pastora poruszona została ponownie kwestia budowy lub naprawy kościoła oraz budowy domu dla pastora. Ponownie pojawiły się zastrzeżenia (wręcz zarzuty) kierowane przez mieszkańców kolonii Wyciejewo i Bulkowa dotyczące zmuszania ich do płacenia składek na służbę kościelną oraz nie wywiązywanie się pastora ze swoich obowiązków. Z problemem spełniania praktyk religijnych przez pastora zapoznany został również biskup diecezji płockiej²⁰. Tymczasem przygotowany został kosztorys remontu plebanii dla pastora który wyniósł 13.259 zł. 26 gr. Wykonana miała być z cegły palonej, z czterema izbami: kuchnią, spiżarnią a przykryta podwójnym dachem o długości 28 ½ łokci, szerokości 20 łokci i wysokości 5 ¼ łokci. Połowę tych kosztów zobowiązali się ponieść parafianie poprzez rozpisanie składek na kolejnych 5 lat (rocznie 1.325 zł. 29 gr.)²¹. O trudnej sytuacji mieszkańców gminy świadczy pismo Johana Rentza skierowane do KRŚWiOP (z dnia 21 czerwca 1838 r.), który w imieniu wszystkich parafian zarzucił niesprawiedliwe nakładanie wysokości opłat na utrzymanie systematu, bez uwzględnienia stopnia zamożności. Z 1836 r. pochodzą również zarzuty wobec pastora Boernera kierowane przez członków gminy zamieszkujących kolonię Czerwińsk oraz wieś Wola w gminie Sielec, którzy – jak podaje sołtys Jan Rehfuß – sami utrzymywali ze względu na odległość od Wyszogrodu (przeszło milę) cmentarz grzebalny oraz opłacali nauczyciela z własnych funduszy²². W 1841 r. ewangelicy zamieszkujący wsie i osady kolonia: Myszozy, Kromnów, Piaski, Śladów i Secymin (Sęcymin) zwrócili się z prośbą do K.R.S.W. i D. o odłączenie ich od parafii Iłów i włączenie do gminy wyszogrodzkiej. Dla pastora-tu było to korzystne rozwiązanie, gdyż wiązało się ze wzrostem jego dochodów²³. Pozytywna odpowiedź zbiegła się w czasie z propozycją budowy nowej pastorówki, która spłonęła 9 września 1839 r. Opiniując stan pogorzelska stwierdzono, że budynek chociaż podniszczony, spełniał wymogi budynku mieszkalnego. Środki na odbudowę plebanii miały pochodzić m.in. z odszkodowania wypłaconego

przez Towarzystwo Ogniove oraz z funduszy: na urządzenie parafii i budowę kościołów ewangelickich na rok 1841 w wysokości 2.302 zł. 26 gr. oraz funduszu ekstraordynaryjnego – w kwocie 3.742 zł. 24 gr.²⁴ Dwa lata później systemat podjął się remontu kościoła, którego wartość oszacowano na 1.341 r. 41½ kop. Wedle anszlagu (kosztorysu) zatwierdzonego 19 lipca 1843 roku przez K.R.S.W.iD., nawa kościoła miała długość 28 ¼ łokci, szerokość 21 ½ łokci a wysokość 16 ½ łokci; prezbiterium 22 ¼ łokci, szerokości 17 łokci i wysokości 13 ¼ łokci natomiast zakrystia 12 ½ łokci długości, 7 ½ łokci szerokości i 13 ¼ łokci wysokości. Środki na realizację tej inwestycji pochodziły z funduszu budowlanego (647 r. 3 ½ kop.), z funduszu etatowego na 1844 r. (965 r. 57 ½ kop.) i 357 r. 23 ½ kop. z funduszu na urządzenie parafii i budowę ewangelickie.²⁵ Pastor Alberti pełnił od 1845 r. funkcję opiekuna szkół elementarnych na obszarze podległej mu parafii oraz filii w Płońsku oraz Secyminie²⁶. Tym między innymi należy tłumaczyć propozycję przeznaczenia pozostałych po spaleniu w 1838 r. murów budynków na szkołę parafialną i mieszkanie dla niższej służby kościelnej. Wstępny koszt oszacowano na 1649 r. 19 kop. Inicjatywę tę poparto prośbą z 19 I 1847 r. o jej finansowe wsparcie, gdyż: „[...] *Parafianie Wyszogrodu jakkolwiek nieliczni i niezamożni w ostatnich sześciu latach oprócz składek na utrzymanie swego systematu kościelnego znakomite wnosili fundusze na budowę, że Parafianie po największej części nad brzegami Wisły zamieszkali z powodu praktykowanych wylewów nieurodzajów bardzo znaczne podupadli, i że niepodobnym by było wymagać od nich składek na pokrycie proponowanego obecnie wydatku, któreń wszakże dla tej Parafii jest nieodzowny do jej uporządkowania [...]*”²⁷. W dalszej korespondencji pojawiła się propozycja pobudowania stajni z przeznaczeniem dla potrzeb szkoły i kantora oraz drwalni dla pastora²⁸. Według kosztorysu obydwie drwalnie miały „*być wystawione z drzewa na podmurowaniu z kamieni polnych na wapno ściany wyłożone balami (galarowemi?). Dach gontami pokryty długości łokci 18, szerokości łokci 7 ½, wysokości łokci 3 ½*”²⁹. Budynek przeznaczony na dom dla pastora i kantora „*podług dołączonego planu ma być długi łokci 17 ¾, szerokości łok. 16 ¾, wysoki w parterze bez belek łok. 5 ½ na piętrze łok. 5 cała wysokość z gzemsem łok. 11 – w parterze sklepienia dawne, w szkole i sień winny pozostać iako w stanie dobrym będące w innych zaś lokalach belki i pułap zaprowadzić potrzeba ścianę szczytową brakujące nowe, wyprowadzić – Dach dachówką karpówką pokryć*”³⁰. W roku 1850

miał miejsce kolejny pożar, który strawił stodołę ze spichlerzem i oborę ze stajnią. Koszt budowy tych budynków oszacowano na 1.174 r. 984 kop. Według sporządzonego kosztorysu w październiku 1851 r.: „Stodoła [...] ma bydz wystawioną z drzewa w słupy na podmurowaniu z kamieni polnych na wapno ściany z bali palowanych dach słomą kryty, o dwóch klepiskach w jednym sasieku urządzony, spichlerz o dwóch komorach i na wierzchu na skład ziarna jarzynnego długa łokci 63 ½ szeroka łokci 16 wysoka w świetle łokci 5”³¹. Natomiast: „Obora i stajnia [...] ma bydz wystawiona z drzewa na podmurowaniu z kamieni polnych na wapno ściany z bali galerowych dach gontami kryty długa łokci 21 szeroka łokci 11 wysoka łokci 4 ¼”³². Szczegółowy stan majątku parafii zawierał inwentarz sporządzony w latach 1850–1852. Parafia wyszogrodzka nie posiadała żadnych kapitałów w Banku Polskim, nie czerpała żadnych dochodów z nieruchomości a także innych dzierżaw³³. W dalszej kolejności otrzymujemy dokładny opis poszczególnych zabudowań należących do parafii: kościoła³⁴, oficyny³⁵, plebanii³⁶, spichlerza³⁷, stodoły z oborą³⁸, drwalni³⁹, dzwonnicy⁴⁰, cmentarza⁴¹, ogrodu⁴² oraz gruntu⁴³. Spis pozwolił na bardzo szczegółowe odtworzenie posiadanych przez parafię dokumentów kancelaryjnych, których zasoby powiększały się wraz z rozwojem parafii⁴⁴. Dokonano również szczegółowego opisu wyposażenia kościoła parafialnego⁴⁵. Dbałość o budynki parafialne oznaczała nieustanny proces, o czym świadczy ponowne zgłoszenie w lipcu 1855 r. kosztorysu na dokonanie kolejnego remontu domu pasterskiego, zatwierdzonego w tym samym miesiącu. Koszt naprawy oszacowano na 195 r.39 ½ kop. Na realizację projektu wykorzystano zdeponowaną w Banku Polskim kwotę 117r. 40 kop⁴⁶. W 1861 roku wnioskowano postawienie studni. Konsystorz – na wniosek kolegium kościelnego – w piśmie do KRSWiD uzasadniał to tymi słowami: „Od wielu lat czuć się dawala bardzo wielka potrzeba urządzenia studni na Pastoracie Wyszogrodzkim, któren dla wzniesionego swego położenia nad Wisłą i trudnej komunikacy wiele cierpiał z powodu niedostatku wody”⁴⁷. Wraz z końcem 1865 r. podniesiono problem remontu kościoła parafialnego, o czym kolegium kościelne (za pośrednictwem superintendenta płockiej diecezji) informowało już w 1862 r. Wedle sporządzonego ponownie anszlugu, naprawa miała wynieść 279 r. 90 kop., które miano pozyskać ze składki rozpisanej na parafian⁴⁸. Tymczasem parafię obiegła wiadomość, że 20 strzecznia 1867 r. zmarł pastor Wilhelm Alberti⁴⁹. Do objęcia wakującej posady kandydowali: ks. Edmund Alberti (syn zmarłego pastora), ad-

ministrujący dotychczas niniejszą parafią; ks. Karol Seelig z parafii w Sompolnie oraz ks. Eugeniusz Biedermann, który jednak zrezygnował z kandydowania. Wybory odbyły się 11 kwietnia 1869 r. a ich zwycięzca Edmund Alberti, zatwierdzony został przez parafian 13 kwietnia a przez Konsystorz Ewangelicko–Augsburski w Królestwie Polskim –13 maja⁵⁰ Swoją posługę pełnił do 1886 r. Od 1887 do 1890 r. funkcję niniejszą objął Peter Hodel⁵¹. Po nim pastorem na długie lata (1891–1913) został wybrany Ernst Daniel Behse⁵².

Powołaniu na pastora towarzyszyło wręczenie księdzu instrukcji i wokacji oraz wykazu dochodów, na które mógł liczyć pastor. W przypadku księdza Edmunda Albertiego zagwarantowano od urzędu dopłatę w wysokości 225 zł.; grunt orny o powierzchni 1.300 sążni; od gminy – pensję roczną w wysokości 45 rubli; mieszkanie znajdujące się w domu pasterskim, na które składały się: 4 pokoje, 1 kuchnia, 1 stajnia, 1 drwalnia, 1 chlewik, a także stodoła o dwóch klepiskach, w których znajdował się 1 spichlerz. Poza tym dochody z tzw. „jura stolae” oraz ofiar dobrowolnych otrzymywanych podczas spełniania obrzędów religijnych⁵³. Po kolejnych sześciu latach podjęto się kolejnego remontu budynków kościelnych. Oprócz kościoła miał on objąć także dom pasterski, zabudowania gospodarcze oraz wykonanie ogrodzenia z drewnianym parkanem. Łączny koszt tych prac oszacowano (wykonanie oraz materiały budowlane) na 1.591r.78 ½ kop.⁵⁴ Koniec XIX i początek XX stulecia zdominowały dwie kwestie w życiu zboru: emigracja skierowana głównie na obszar guberni wołyńskiej oraz w głąb Rosji, skutkiem czego pozostawione gospodarstwa często przechodziły w ręce katolików. Drugą były tragiczne dla społeczności parafialnej skutki działań wojennych w latach 1914–1918. Wówczas zniszczony i w dodatku splądrowany został tamtejszy dom modlitwy a przede wszystkim 350 członków zboru (sposród 2.000 współwyznawców) zostało wywiezionych do Rosji⁵⁵.

Tabela 1. Wykaz członków kolegium kościelnego, sołtysów oraz członków dozorów cmentarnych parafii ewangelicko–augsburskiego wyznania w Wyszogrodzie w latach 1829–1881

Rok	Kolegium kościelne i dozór cmentarny oraz sołtysi
1826	Fryderyk Heyze, Heinrich Fetyng
1829	Fetting, Jakub Klinger, Piotr Witt
1830	Frydych Felling, Jakub Klinger, Piotr Witt, Georg Milke, Michael Rau, Samuel Kram
1837–1839	Kolegium kościelne - G.Klinger, S.Kram, M.Rem; sołtysi wsi ewangelickich: Fetting z Wyszogrodu, M.Beuer z Więzówki, Karol Schellenberger z Wyszogrodu, George Leonhard ze wsi Drwały, Jan Moltzan z Zakrzewa, Michał Hammermeister z Rakowa, Henryk Gode z Kempy Niemieckiej, Janusz Szmit z Drwał

1844	Jakub Drachenberg, Friedrich Schellenberg, Michael Rems
1846–1848	Jacob Drachenberg, Fredrich Schellenberg, Andreas Lukstein, M. Rem, Broniewski
1849	Kolegium: Jacob Drachenberg, Krystian Lindner, Andreas Lukstein, Jan Karczewski; Sołtysi: Paweł Wolf z Kępy Niemieckiej, Chrystof Harwert, Marcin Netz z Mocht, Johann Switschmann z Boguszyna, Adam Ohman z Wyciejewa, J. Leonhard z Drwał, Jan Dreher z Bulkowa, Andrzej Lukstein ze Śladowa
1854–1856	Kolegium: Paweł Wolf, Andrzej Lukstein, Jacob Dachenberg, Jakob Klinger; Sołtysi: Piotr Belau z Mocht, Jan Kochen z Bulkowa, Jerzy Leonhard z Drwał, Adam Chman;
1857–1859	Kolegium: Ludwik Chman, Karol Fetting, Gotfryd Wagner; Sołtysi: Maciej Finglener, Chrystian Rynas, Freiheit, Jan Kubschman, Krysty[an] Baumgart;
1860–1862	Kolegium kościelne: Karol Fetting, Chman, Gotfryd Wagner, Sołtysi i dozór cmentarny: Jan Kwillman, Daniel Freiheit, Jan Rynas, Brand Gottfried, Samuel Peter, Chrystian Baumgart;
1863–1866	Karol Fetting, Winfried Schmidt Chman, Gotfryd Wagner – kolegium kościelne Jan Schmidt z Drwał, Henryk Baumgart z Rakowa, Jan Chman z Wyciejewa, Jakub Koller z Bulkowa, Jan Kihschman, Samuel Peter z Kępy Niemieckiej, Jerzy Radke ze Szladowa - Sołtysi i dozór cmentarny
1867–1869	Kristian Ostrowski, Daniel Krems, Karol Fetting, Johan Meister – kolegium kościelne Jakub Roller, Wilfried Schmidt, Krystyan Klaprat, Henryk Baumgart, Karol Dam, Jan Pfafe – sołtysi i dozór cmentarny
1870–1872	Johan Mister, Karol Fetting, Christian Osrowski, Daniel Krems – kolegium kościelne Krystyan Klepatz z Drwał, Jakub Roller z Bulkowa, Iwan Pererle z Wyciejewa, Jakub Emann i Maciej Baginek z Szladowa - sołtysi i dozór cmentarny
1873–1875	Karol Fetting, Daniel Gram, Christian Osrowski, Daniel Krems – kolegium kościelne Ludwik Radke, Kacper Luc, Teofil Perefle, August Raj, Jakub Roller – sołtysi i dozór cmentarny
1876–1878	Karol Fetting, Daniel Gram, Daniel Kram, Johan Mister, Christian Osrowski – kolegium kościelne Ludwik Radke, Józef Szmidt, Jakub Roller, Andrzej Dreger - dozór cmentarny Wilhelm Zierhan, Maciej Bagiński, Kacper Luc - sołtysi
1879–1881	Karol Fetting, Daniel Kram, Christian Osrowski, Daniel Gram - kolegium kościelne Jan Chmann, Józef Lutz, Jakub Roller, Wilhelm Jarchau, Ferdynand Meister, Andrzej Dreger - sołtysi i dozór cmentarny

Źródło: AGAD, CWW KP, sygn. 1216, passim, s. 61-69; 90-92; 95-98; 115-116; 187-190; 256-257;
sygn. 1217, passim, s. 103-117; 155-168; 208-211; 212-226; 350-353; 354-368;
sygn. 1218, passim, s. 48-51; 102-105; 141-146; 173; 179; 192-198; 234-241; 255-261; 271-272; 286-294;

Tabela 2. Wykaz dochodów i wydatków parafii ewangelicko-augsburskiego wyznania w Wyszogrodzie w latach 1829–1881

Rok	Dochody	Wydatki
1826	2860 zł.	2860 zł
1837	3413 zł.	3413 zł.
1840–1842	3283 zł.	3283 zł.
1843–1845	525 r. 5 kop.	525 r. 5 kop.
1846–1848	501 r. 40 kop.	501 r. 40kop.
1849–1851	525 r. 20 kop.	525 r. 20 kop.
1850	539 r. 75 kop.	539 r. 75 kop.

1851-53	544 r. 60kop.	544 r. 60kop.
1854-56	546 r. 75kop.	546 r. 75kop.
1857-59	538 r. 30kop.	538 r. 30kop.
1860-62	531 r. 92kop.	531 r. 92kop.
1863-66	572 r. 15kop.	572 r. 15kop.
1867-69	623 r. 67kop.	623 r. 67kop.
1870-72	608 r. 30kop.	608 r. 30kop.
1873-75	720 r. 73kop.	720 r. 73kop.
1876-78	713 r. 82kop.	713 r. 82kop.
1879-81	725 r. 86kop.	725 r. 86kop.

Źródło: AGAD, CWW KP, sygn. 1216, passim, s. 64; 187-190; 403-406;

sygn. 1217, passim, s. 37-40; 58-59; 208-211; 440-443;
sygn. 1218, passim, s. 48-51; 102-105; 141-146; 170-174; 192-198; 234-241; 255-261; 273- 278; 288 - 294;

W 1838 r. powołana została filia wyszogrodzkiej parafii wyznania ewangelicko-augsburskiego z siedzibą w Płońsku. Funkcję administratorów pełnili pastory wyszogrodzcy, podobnie jak przyłączonej na początku lat 40. (o czym wspomniano wcześniej) filii z siedzibą w Secyminie. Do listopada 1849 r. administrowali także parafią w Pułtusku (jako ostatni – Wilhelm Alberti). Ze względu na niewielką liczbę ewangelików mieszkających w samym Płońsku, nabożeństwa odbywały się w wynajmowanym mieszkaniu, za które płacono 15 rubli rocznie⁵⁶. Sytuacja ta spowodowała, przeniesienie – prawdopodobnie w 1863 r. – jej siedziby do kolonii Dzierżazna.⁵⁷ Pomimo to, wedle spisu opisującego granice filii, naliczono aż 51 miejscowości zamieszkiwanych przez ewangelików należących do płońskiego systematu⁵⁸.

Tabela 3. Wykaz miejscowości zamieszkiwanych przez ewangelików należących do filii ewangelicko-augsburskiego wyznania w Płońsku

L.p.	Miasto, wieś, osada	Gmina
1	Płońsk miasto	Płońsk
2	Ciemniewo	Ciemniewo
3	Ciemniewskie budy	
4	Drozdowo	
5	Poświętno	Gumino
6	Cieszkowo wieś	
7	Cieszkowo kolonia	
8	Krościno	
9	Golominko	
10	Pluskocin	
11	Dzierżazna folwark	
12	Dzierżazna kolonia	
13	Kępa wieś	
14	Biele i Brzeźnica	
15	Gromadzyn	
16	Gumowo	Gumowo

17	Kołoząb	Kołoząb
18	Drozdzyńno	
19	Kondrajec	Kondrajec
20	Gutarzewo	
21	Krzykosy	Krzykosy
22	kol. Kadłubowska	
23	Kroczewo	Kroczewo
24	Gostolin	
25	Rogowo szlacheckie	Rogowo szlacheckie
26	Falencin	
27	Rzewin	Rzewin
28	Lachowice	
29	Smardzewo Jesionki (a)	Smardzewo
30	Tyski wielkie	
31	Koziminek	
32	Strachowo	Strachowo
33	Dalanowko	
34	Szeromin	
35	Ilinko	
36	Kluczewo	
37	Osiek	
38	Krępicie	
39	Krolewo	Szumlin
40	Joniec	
41	Wrona	
42	Proboszczewice	
43	Wronino	Wroninko
44	Biszyno	
45	Niwa	
46	Skarzyn	
47	Worowiec	
48	Zagajewo	Skwary troskie
49	Zbyszyno wielkie	Zbyszyno
50	Strurzewo	Załużki
51	Sochocin miasto	Sochocin

Źródło: AGAD, CWW KP, sygn. 1227, s. 7–17

*Nazwy miejscowości zapisane w niniejszym artykule stanowią odzwierciedlenie formy zapisu w materiałach archiwalnych

W 1856 r. mieszkańcy płońskiej gminy zwrócili się – poprzez superintendenta Ignacego Boernera – do KRSWiD o wydzielenie miejsca na cmentarz grzebalny dla swoich wyznawców. Jednak ze względu na niewielką liczbę ewangelików w Płońsku (31 osób w 1838 r.), Płocki Rząd Gubernialny udzielił odmownej odpowiedzi, uzasadniając ją przytoczonym wcześniej argumentem, co – wedle władz – nie upoważniało określania Płońska jako centrum parafii. W konsekwencji uznano, że ta liczba osób nie gwarantuje nie tylko pobudowania ale również utrzymania potencjalnego cmentarza. Jako alternatywne rozwiązanie zaproponowano, ażeby mieszkający w Płońsku protestanci byli grzebani w kolonii Dzierzążnia (odległej 10 ½ wiorst od Płońska) lub we wsi Biele – Brzeźnica (6 wiorst)⁵⁹.

Tabela 4. Wysokość etatu filii wyznania ewangelicko-augsburskiego w Płońsku za lata 1838–1893

Rok	Dochód i wydatki
1839-41	795zł.
1842-44	115r.45kop.
1845-47	121r.30kop.
1848-50	121r.45kop.
1850	130r.82 ½ k.
1851-53	135r.25kop.
1854-56	137r.5kop.
1857-59	133r.5kop.
1860-62	133r.5kop.
1864-66	137r.30kop.
1867-69	137r.30kop.
1870-72	137r.30kop.
1873-75	137r.30kop.
1876-78	137r.30kop.
1879-81	137r.30kop.
1888-90	179 r. 50 kop.
1891-93	179 r. 50 kop.

Źródło: AGAD, CWW KP, sygn. 1227, passim, s. 18-23, 56-59, 80-83, 102-103, 117-118, 138-141, 159-162, 186-189, 227-230, 281-284, 295-299, 314-317, 331-337, 343-349, 359-364, 374-390
APwP, Płocki Rząd Gubernialny, sygn. 78, k. 5-12v; sygn. 131, k. 8-15v

Tabela 5. Członkowie kolegium kościelnego oraz dozorów cmentarnych filii ewangelicko-augsburskiego wyznania w Płońsku (Dzierzążnie) w latach 1839–1893

Rok	Kolegium kościelne	Sołtysi i dozory cmentarne
1839-41	Carl Garmann oraz 2 nieczytel.	-
1842-44	j/w	-
1845-47	Wilhelm Runnkst Konrad Zaider Jakub Lochmann	-
1848-50	Wilhelm Runnkst Jakub Fallman Konrad Zaider	-
1851-53	Konrad Zaider Johan Gram Wilhelm Runnkst Michael Jolitz	Jan Kułpiński Jerzy Metzger Frydrych Hartmann Daniel Kuppe Wilhelm Hintz
1854-56	Johan Chman Michael Jolitz Konrad Zaider Christian Wagner	Jan Kiełpiński Daniel Kappe Jerzy Mitzger Jakub Kappe
1857-59	Konrad Zaider (Seider) Johan Chman Christian Wagner Michael Jolitz	Daniel Kuppe z Biele Brzeźnicy Jan Metzger z Ciepikowa Jakub Kuppe z Dzierzążny
1860-62	Jakub Chman Michael Jolitz Wilhelm Wagner	Jan Geischeimer M. Jan ? Jan Kuppe Krzysztof Nitur Jan Heinkel Jerzy Metzger
1863-66	Michael Jolitz Ernest Pochatkie Jerzy Hnintal Christian Wagner	Jan Braun, sołtys z Niwy Jan Emen, sołtys z Szumlina Samuel Kappe, sołtys z Bieli Brzezie Christian Lochwitz-dozorca cmentarny z Cieszkowa

1867-69	Jan Eman Jan Hoeh	Andrzej Kryger Kristian Hnintal Jan Dublasiewicz, sołtys Jan Braun Jakub Nasske Jan Kuppe	
1870-72	Wilhelm? Jan Eman Jan Hoehn Krystian Netz	Sołtysi: Jan Eman- dozorca cementarny Wilhelm Reunert Krystian Baltzer Jan Kuppe Jakub Neske	
1873-75	Jakub Eman Jan Hoehn Krystian Netz Wilhelm Wagner	Wilhelm Reunert Krystian Emann Krystian Baltzer Iwan Kuppe Jakub Nenske	
1876-78	Krystian Netz Jan Eman Wilhelm Wagner Jan Hoehn	Wilhelm Rennert Kristian Emann Kristian Baltzer Jakub Nesske Kristian Chanc	
1879-81	Jan Eman Jan Besser Krystian Netz Jan Hoehn	Kristian Emann Kristian Baltzer K.Chanc K.Rennert	
1888-90	K. Gatz L. Rennert J. Gman	Sołtysi: Heintz Krystian Netz Andrzej Tallman	Dozór cementarny: Ludwig Hintz Krystian Stange Friedrich Krystian Baltzer Krystian Netz
1890	Ludwig Rennert Fridrich Szmidt Andreas Tallman Jan Szmal		
1891-93	Ludwik Rennert Andreas Talman Fridrich Szmidt Jan Szmal	Sołtysi: Andreas Talman Krystian Netz Johan Affelt	Dozór cementarny: Krystian Netz Johan Wagner Ludwik Ludwig Hunt

Źródło: AGAD,CWW KP, sygn.1227, passim, s. 18-21; 56-59; 60-73; 80-83; 102-103; 117-118; 159-162; 172-175; 186-189; 227-230; 281-284; 295-299; 314-317; 331-337; 343- 349; 359-364; 374-380;

APwP, Płocki Rząd Gubernialny, sygn.78, k.5-12v; sygn.127, (b.p.); sygn. 131, s.8-15v

Niewątpliwie obok dziejów obejmujących zmiany w infrastrukturze parafialnej, a także pocztu pastorów ważnym dopełnieniem tworzącym spójną całość jest również przybliżenie zróżnicowania zawodowego członków wspólnoty oraz obszaru i liczebności zborowników. Wszystkie wymienione wielkości można określić szczegółowo dzięki rozkładom składek płaconych przez parafian na utrzymanie systematu. W oparciu o jedną z nich sporządzoną na 1849 r. można odtworzyć różnorodność zajęć i form zarobkowania oraz stopień ich zamożności. Umożliwia to dokonanie podziału parafian zobowiązanych do płacenia składek na sześć grup

(klas) zamożności. Wśród społeczności parafialnej liczącej wówczas 1460 osób⁶⁰ przypisani do pierwszej klasy płacili odpowiednio: 3, 2 lub 1 r. 35 kop. i stanowili około 10% ogółu członków systematu. Na przeciwnym biegunie (przypisani do grup piątej i szóstej) znaleźli się parafianie płacący odpowiednio: 25 i 15 kopiejek, którzy stanowili ponad 40% współwyznawców. Płacącymi najwyższe składki byli gospodarze kilku włókowi (od 2 do 4) oraz wybrani przedstawiciele rzemiosła; młynarze, piekarz, propinator. Z kolei wśród płacących 25 kopiejek (klasa V) obok wyrobników znaleźli się rzemieślnicy (m.in. szewcy kowale, stolarze, płóciennicy ale także młynarze itp.). Najniższą stawkę uiszczali wyrobnicy, komornicy oraz pojedynczy rzemieślnicy: strycharz, rymarz, szewc, ale również kowal i karczmarz. Średniozamożnymi (klasa stawki od 90 kop do 1 r. 20kop.) uznano 15 % grupę gospodarzy posiadających od 2 włók do kilkunastu mórg. Płacącymi od 60 do 40 kop. byli natomiast gospodarze kilkunastu morgowi oraz należący do kategorii zagrodników także kilkunastu morgowych, stanowiący około 20% społeczności, natomiast 35 kopiejek płacili także wyszczególnieni gospodarze lub zagrodnicy kilku morgowi (6,9%)⁶¹. Porównując przybliżoną strukturę zamożności parafian filii w Płońsku, nasuwa się wniosek, iż najzamożniejsi stanowili około 16%, lecz przy obniżonej stawce (1 r 20 kop). Należeli do tej klasy – podobnie – gospodarze kilku włókowi, dziedzic, administrator dóbr, fabrykant piwa, piekarz oraz młynarz posiadający 2 włóki ziemi. Najubożsi płacący z kolei zaledwie 15 kop. stanowili około 30%.⁶² Pozwala to na ukazanie – chociaż fragmentaryczne – stopnia zamożności oraz wewnętrznego zróżnicowania społeczności. Obciążenia z tytułu utrzymania systematu nie były jedynymi. Duże odległości pomiędzy koloniami czy też osadami kolonistów powodowały konieczność samodzielnego utrzymania kantoratu czyli szkoły, stanowiącej także z reguły dom modlitwy. Na początku drugiej połowy XIX wieku (jak podaje E.H. Bush), na obszarze parafii wyszogrodzkiej funkcjonowało siedem szkół z siedzibą w: Wyszogrodzie, Śladowie, Drwałach, Wyciejewie, Boguszynie i Czerwińsku, oraz jedna religijna (kantorat) w Bulkowie, w których łącznie uczyło się 232 dzieci (133 chł. i 99 dz.)⁶³. Wraz z upływem lat wszystkie wyszczególnione szkoły stały się powszechnymi, gdzie oprócz ewangelików naukę pobierali także katolicy stanowiący często liczniejszą grupę wyznaniową⁶⁴. Na obszarze filiału płońskiego szkoły parafiane mieściły się w: Dzierżądnie i BieleBrzeźnicy (elementarne) oraz Cieszkowie i Niwie (religijne)⁶⁵. W granicach filii secymińskiej

funkcjonowało sześć szkół w: Secyminie, Krom- Wilkowie i Myszorach, w których łącznie uczyło się nowie, Famułkach Królewskich, Gniewniewicach, 185 dzieci (105 chł. i 80 dz.)⁶⁶.

Tabela 6. Rozkład składki przeznaczonej na utrzymanie systematu ewangelicko-augsburskiego w Wyszogrodzie na rok 1849.

GMINA	MIEJSCOWOŚĆ OSADA, MIASTO	ZAWÓD, SPOSÓB UTRZYMANIA	LICZBA OSÓB TRUDNIĄCYCH SIĘ DANĄ PROFESJĄ	LICZBA OSÓB - OGÓŁEM
WYSZOGRÓD	WYSZOGRÓD	Farbiarz	1	6
		Piekarz	2	10
		Szynkarz	2	13
		Stolarz	2	6
		Szewc	2	6
		Rymarz	1	2
		Sekwestратор	1	4
		Właściciel domu	1	4
		Parobek	1	4
RYBAKI	RYBAKI	Wyrobnik	1	3
SMOSZEWO	MOCHTY	Gospodarz 11 morgowy	5	32
		Zagrodnik 3 morgowy	4	23
		Zagrodnik 2 morgowy	1	6
		Wyrobnik	1	5
	ZŁOTOPOLICE	Szynkarz	1	6
	WYCHODEK	Wyrobnik	1	7
	SZCZUROWO	Dzierżawca	1	4
GOŁOWIN	GOŁOWIN	Dziedzic	1	1
BLICHOWO	GOLANKI	Zagrodnik 13 morgowy	1	3
		Zagrodnik 12 morgowy	1	3
		Zagrodnik 9 morgowy	1	3
		Zagrodnik 7 morgowy	2	5
		Zagrodnik 6 morgowy	6	18
		Zagrodnik 4½ morgowy	1	4
		Zagrodnik 4 morgowy	1	3
		Wyrobnik	3	9
MONKOLIN	WYCIEJEWO	Gospodarz 4 włókowy i 2 morgowy	1	8
		Gospodarz 4 włókowy	2	13
		Gospodarz 3 włóki i 24 morgi	1	4
		Gospodarz 3 włóki i 18 mórg	1	8
		Gospodarz 3 włóki i 17 mórg	1	4
		Gospodarz 3 włóki i 16 mórg	3	21
		Gospodarz 3 włóki i 15 mórg	1	8
		Gospodarz 3 włóki i 12 mórg	1	8
		Gospodarz 3 włóki i 10 mórg	1	4
		Gospodarz 3 włóki i 6 mórg	1	6
		Gospodarz 3 włóki i 1 morga	2	12
		Gospodarz 3 włókowy	1	5
		Gospodarz 2 włókowy i 26 morgowy	1	6
		Gospodarz 2 włókowy i 20 morgowy	1	4
		Gospodarze 2 włókowy	2	9
		Karczmarz 2 włókowy	1	5
		Gospodarz 88 morgowy	1	4
		Zagrodnik 9 morgowy	1	5
		Zagrodnik 7 morgowy	1	2
		Zagrodnik 6 morgowy	2	7
Zagrodnik 3 morgowy	3	10		
Zagrodnik 2 morgowy	1	3		
Stolarz	1	2		
Płóciennik	3	8		

		Szewc	1	1
		Cieśla	1	3
		Wyrobnik	4	12
	BULKOWO KOLONIA	Gospodarz 2½ włóki	9	42
		Zagrodnik 3 morgowy	5	13
		Wyrobnik	5	12
	BULKOWO	Młynarz 2½ włókowy	1	5
	WIEŚ MONKOLIN	Kołodziej	1	4
		Stolarz	1	5
		Piowar	1	1
	ORSZYMOWO	Gospodarz 2 włókowy	1	3
		Młynarz	1	1
ŁUBKI	ŁUBKI	Płóciennik	1	6
WRONINKO	POSARZYN	Młynarz	1	4
RAKVICE	RAKVICE	Wyrobnik	2	10
	DZIERŻANOWO	Wyrobnik	15	47
PODLECK	KRUBICE	Wyrobnik	5	15
SIELEC	SIELEC	Administrator	1	3
		Gorzelany	1	6
		Cieśla	1	3
		Mularz	2	4
		Parobek	1	1
		Kowal	1	4
	WILKOWICE	Karbowy	1	4
		Strzelec	1	1
		Owczarz	1	3
		Strycharz	1	1
		Grabarz	1	3
	JANIKOWO	Ekonom	1	8
	WOLA	Stelmach	1	2
		Gospodarz 3 włókowy	1	6
		Zagrodnik 7 morgowy	1	3
		Wyrobnik	1	4
	ZDZIARKA	Gospodarz 4 włókowy	1	6
	PRAGA	Gospodarz 1 włókowy	1	3
REBÓW	B O G U S Z Y N KOLONIA	Gospodarz 4 włókowy	7	34
		Gospodarz 2 włókowy	16	74
		Zagrodnik	2	5
		Wyrobnik	7	15
		Stelmach	1	2
		Płóciennik	4	10
		Szewc	1	2
	DRWAŁY	Gospodarz 2 włókowy	11	57
		Gospodarz 1½ włókowy	1	6
		Zagrodnik	4	16
		Wyrobnik	8	16
		Płóciennik	9	27
		Kowal	1	2
	C Z E R W I Ń S K KOLONIA	Gospodarz 4 włókowy	4	26
		Gospodarz 2 włókowy	1	5
		Gospodarz 1 włókowy	1	9
		Dzierżawca 4 włókowy	1	10
		Zagrodnik 7 morgowy	1	4
		Zagrodnik	1	5
		Komornik	1	3
		Wyrobnik	2	6
		Karczmarz	1	4

	WIĘZÓWKA	Posesorka	1	3	
		Młynarz	1	3	
		Gospodarz 2 włókowy	1	3	
		CHMIELEWO	Karczmarz	1	3
			Młynarz	1	4
		KĘPA WYSZOGRÓD	Gospodarz	1	3
			Komornik	1	3
	BOLINO	Młynarka	1	1	
MISZEWO MUROWANE	ZAKRZEWO	Czynszownik 2 morgowy	1	8	
	HOLENDRY	Czynszownik 24 morgowy	1	6	
		Czynszownik 16 morgowy	1	6	
		Czynszownik 9 morgowy	2	7	
		Czynszownik 6 morgowy	2	5	
		Czynszownik 5 morgowy	1	4	
		Wyrobnik	2	8	
		Plóciennik	2	4	
MAŁA WIEŚ	KĘPA NIEMIECKA	Gospodarz 24 morgowy	1	6	
		Gospodarz 18 morgowy	2	9	
		Gospodarz 17 morgowy	1	6	
		Gospodarz 10 morgowy	2	8	
		Gospodarz 9 morgowy	1	5	
		Gospodarz 7 morgowy	1	3	
		Gospodarz 3 morgowy	1	3	
		Wyrobnik	2	8	
	CZERWONKA	Gospodarz 4 morgowy	1	3	
		Gospodarz 1 morgowy	3	9	
		Komornik	1	3	
		Wyrobnik	1	3	
	POŻYCZKI	Gospodarz 12 morgowy	1	5	
		Gospodarz 4 morgowy	4	10	
		Wyrobnik	1	3	
	KĘPA POLSKA	Gospodarz 19 morgowy	1	3	
		Gospodarz 8 morgowy	1	3	
		Gospodarz 7 morgowy	1	3	
		Gospodarz 2½ morgowy	2	5	
	RAKOWO	Gospodarz 18 morgowy	8	22	
		Gospodarz 10 morgowy	1	4	
		Wyrobnik	1	4	
		Plóciennik	3	9	
		Kowal	1	3	
	BODZANOWO	BODZANOWO MIASTO	Plóciennik	1	3
			Stolarz	1	3
	ŚLADÓW (powiat łowicki – gubernia warszawska)	ŚLADÓW	Gospodarz 2 włókowy	1	9
			Gospodarz 1 włókowy	10	71
			Gospodarz ½ włókowy	17	89
Wyrobnik			14	58	
Propinator			1	1	
KĘPA ŚLADÓW		Gospodarz 1 włókowy	1	8	
		Gospodarz 9 morgowy	1	7	
		Komornik	4	12	
WILCZE ŚLADÓW		Gospodarz ½ włókowy	3	12	
		Gospodarz 8 morgowy	3	9	
		Wyrobnik	3	10	
		Karczmarz	1	3	
16		42	-	362	1460

Źródło: AGAD, CWW KP, sygn.1227, s.355-368.

Tabela 7. Rozkład składki przeznaczonej na utrzymanie filii systemu ewangelicko – augsburskiego w Wyszogrodzie z siedzibą w Płońsku na rok 1842.

GMINA	MIEJSCOWOŚĆ OSADA, MIASTO	ZAWÓD, SPOSÓB UTRZYMANIA	LICZBA OSÓB TRUDNIĄCYCH SIĘ DANĄ PROFESJĄ	LICZBA OSÓB - OGÓŁEM
PŁOŃSK	PŁOŃSK MIASTO	Stolarz	2	7
		Piekarz	2	8
		Cieśla	1	2
		Czeladnik gwoździarski	1	1
		Fabrykant piwa	1	1
BABOSZEWO	BABOSZEWO	Karczmarz	1	7
	CZYRSK	Młynarz	1	6
	MILEWO	Płóciennik	1	6
		Stelmach	1	5
BRODY	BRODY	Parobek	1	3
		Ogrodnik	1	3
		Młynarz	1	4
CIEMNIEWO	CIEMNIEWO	Gospodarz 1 włókowy	5	34
		Gospodarz ½ włókowy	8	32
		Komornik	3	9
		Mularz	1	2
		Nauczyciel	1	1
DROZDOWO	DROZDOWO	Cieśla	1	3
		Wyrobnik	1	3
		Ekonom	1	1
GOLOMIN	GOLOMIN	Wyrobnik	1	3
		Kopcarz	1	2
		Owczarz	1	3
		Plantator	3	18
GURZYNNO GÓRA	GÓRA	Plantator	1	3
	POŚWIĘTNO	Administrator dóbr	1	5
		Młynarz	1	4
		Piwowar	1	4
	CIESZKOWO WIEŚ	Gospodarz 3 włókowy	1	4
GUMINO	CIESZKOWO WIEŚ	Wyrobnik	3	9
	C I E S Z K O W O KOLONIA	Gospodarz 3 włókowy	13	90
		Zagrodnik 6 morgowy	1	5
		Zagrodnik 2 morgowy	1	4
		Komornik	3	9
		Wyrobnik	5	20
		Kowal na 3 morgach	1	5
		Płóciennik	4	15
		Stolarz	1	4
	KROŚCINO	Gospodarz 3 włókowy	1	2
	CHOLEWY	Dzierżawca folwarku	1	2
		Gospodarz 3 morgowy	1	6
	GOŁOMINKO	Wyrobnik	1	3
		Gospodarz 2 włókowy	1	5
		Gospodarz ...? włókowy	1	4
	PLUSKOCIN	Gospodarz 2 włókowy	1	5
		Gospodarz 1 włókowy	1	5
	D Z I E R Z A Ż N I A KOLONIA	Gospodarz 5 włókowy	1	7
		Gospodarz 4 włókowy	4	24
		Gospodarz 3 włókowy i 20 morgowy	8	71
		Gospodarz 3 włókowy	1	5
		Gospodarz 2 włókowy	1	5
		Gospodarz 1 włókowy	1	3
		Komornik	4	14
		Wyrobnik	4	10
		Parobek	7	9
		Płóciennik	1	3
		Szawc	1	4
		Kowal	1	4
KEMPA wieś	Gospodarz 2 włókowy	1	7	
	Młynarz 2 włókowy	1	10	
BIELA- BRZEŹNICA KOLONIA	Gospodarz 2 włókowy	10	61	
	Komornik	9	39	
	Wyrobnik	1	1	
	Płóciennik	1	2	
GROMADZYN	Kowal	1	2	
	Gościnnie	1	7	
	Szawc	1	4	
GUMOWO	Stolarz	1	6	
	Wyrobnik	1	6	
	Młynarka	1	5	
	Płóciennik	1	4	
KRYSK	KRYSK	Kowal	1	8
		Karczmarz	1	6

KOŁOZĄB	KOŁOZĄB	Wyrobnik	1	2
		Plóciennik	1	8
		Mechanik	1	3
	DROZDZINO	Szewc	1	3
		Kowal	1	1
KONDRAJEC	KONDRAJEC	Plantator	2	5
		Karczmarz	1	4
		Młynarz	1	1
KUCHARY	WOLA	Gospodarz 15 morgowy	3	8
		Gospodarz 7½ morgowy	2	10
	KADŁUBOWSKA KUCHARY	Komornik	1	5
		Wyrobnik	1	4
		Parobek	1	2
		Sukiennik	4	18
KROCZEWO	KROCZEWO	Gorzelniany	1	1
		Szynkarz	1	6
		Tracz	1	2
	WOYNY	Wyrobnik	1	3
		NIEPIEKŁA	Szewc	1
KORYCISKO	Wyrobnik	1	4	
NABOROWO	NABOROWO	Wyrobnik	4	23
RADZIMIN	RADZIMIN	Cieśla	1	6
ROGOWO SZLACHECKIE	ROGOWO SZLACHECKIE	Plantator	3	7
RZEWIN	RZEWIN	Krawiec	1	6
		Stelmach	1	1
STRACHOWO	STRACHOWO	Fornal	1	1
		DALANÓWKO	Wyrobnik	3
	MICHOWO	Stolarz	1	9
		Cieśla	1	1
	KRĘPIN	Dziedzic	1	2
		Wyrobnik	2	8
	SLINKO	Wyrobnik	1	2
		Plóciennik	2	5
	SZEROMIN	Wyrobnik	1	1
	OSIEK	Wyrobnik	1	4
SMOSZEWO	SMOSZEWO	Plantator	2	12
SZUMLIN	SZUMLIN	Nadleśny	1	4
		Stolarz	1	2
		Cieśla	1	1
		Tracz	1	4
WRONINKO	NIWA	Gospodarz 1 włókowy	5	41
		Gospodarz ½ włókowy	4	17
		Komornik	2	8
		Plóciennik	1	4
	SKARZYN	Wyrobnik	1	2
WIERZBOWNIA	WIERZBOWNIA	Młynarz	1	6
SOCHOCIN	SOCHOCIN	Cieśla	1	2
		Tokarz	1	1
24	49	-	225	986

Źródło: AGAD, CWW KP, sygn.1227, k.60-72.

PRZYPISY

J. Szałygin, Katalog zabytków osadnictwa holenderskiego na Mazowszu, Warszawa 2004, passim, s.75-76, 85-86, 98-99,108, 112, 114, 116, 118-119, 207-209, 234-235, 256. Co ciekawe, statystyki z pierwszej połowy XIX wieku zawarte w raportach zarówno Płockiego Rządu Gubernialnego jak i Płockiego Gubernatora prezentujące strukturę wyznaniową mieszkańców guberni płockiej milczą na temat tej grupy religijnej na obszarze powiatu płockiego (w granicach którego znajdował się systemat wyszogrodzki), za wyjątkiem powiatu przasnyskiego. Patrz: AGAD, KRSW, Akta dotyczące się Zdawania raportów z czynności za rok 1839, sygn. 6987 (nr mikrofilmu A.22491), s.239; tamże, Akta dotyczące się Zdawania Rapportów z czynności 1841r., sygn. 6990 (nr mikrofilmu A.22494), s.592-594; tamże, Akta dotyczące się Zdawania Rapportów z Czynności 1842 Sekcji Miast, sygn.6993 (nr mikrofilmu A.22497),s.358-360; tamże, Akta dotyczące się Zdawania Rapportów Nayiasniejszemu Panu przez Gubernatorów Cywilnych za Rok 1844, sygn.6946 (nr mikrofilmu A.22456), s.671; tamże, Akta dotyczące się zdawania Rapportów Nayiasniejszemu Panu przez Gubernatorów Cywilnych za rok 1846, sygn.6949

(nr mikrofilmu A.22459),s.620. Wyjątek stanowi informacja o tym, że w 1830r. w Wyszogrodzie mieszkało 124 ewangelików i Holendrów. Patrz: H. Quednau, Zur Geschichte des Deutschtums im Departement Plock um 1807/15, Altpreussische Forschung, 1941, H.1, s. 87. Wiadomo również, iż na przełomie lat 70 i 80-ych tegoż stulecia pojawili się na obszarze parafii baptyści prowadzący działalność misyjną.

Liczba ewangelików w samym mieście oscylowała w przedziale od 100 do 200 wiernych. Patrz: AGAD, KRSW, Dane statystyczne miast Królestwa Polskiego, sygn. 208 e (nr mikrofilmu A-35905),k.50. Także Obzory Płockoj Gubernii za poszczególne lata. W Płońsku liczba Niemców oscylowała pomiędzy liczbą 50 a 100 osób (początek drugiej połowy XIX w).Patrz AGAD, sygn.6956 (mikr.A. 22466), s.512-513 sygn.6957 (mikr.A.22467 KRSW, s.552: sygn.6958 (mikr A.224660) ,s.747-748 sygn.6959 (mikr.A.22469):s.543-545: sygn.6960 (mikr.A.22470),s.493-495 sygn.6961 (mikr A.22471), s.408-410: sygn.6962 (mikr A.22472) s.398-400:sygn.6964(mikr.A.22474), s.509-511:sygn.6965 (mikr.A.22475),s.562-563:sygn.6966 (mikr A.2247), s.632-633.

- ³ E. Kneifel, Die ewangelisch – augsburgischen Gemeinde in Königreich Polen 1555 – 1939; H. Quednau, op. cit., s. 84-87.
- ⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego, sygn. 12.16, s. 27-29. Rozkaz króla pruskiego wydany został 14 VII 1804r. Mieszkańcy Monkolina zostali o tym powiadomieni 19 I; Frydrychof – 26 I; natomiast wsi Sielec – 27 I 1805r. O wcześniejszej dacie – (1803r.) przekazania przez rząd pruski kościoła ewangelikom wyszogrodzkim informuje W.H. Gawarecki. Patrz: Opis topograficzno-historyczny ziemi wyszogrodzkiej na teraz w obwodzie i województwie płockim położony, przez Wincentego Hipolita Gawareckiego, Warszawa 1823, s. 19. Także: Opisanie historyczne i statystyczne województwa płockiego przez Ł.G. (Wyc: kalendarzyk nowy polityczny na r. 1828), s. 532.
- ⁵ AGAD, CWWKP, sygn. 12.16, s. 5.
- ⁶ Ibidem, s. 15-16.
- ⁷ Ibidem, s. 44-46.
- ⁸ Ibidem, s. 56-60.
- ⁹ Ibidem, s. 62-63.
- ¹⁰ Ibidem, s. 63 – jak podawał pastor, przy dochodach bieżących nie otrzymał (1826 rok) kwot od miasta, natomiast z gruntu – 360zł., z kasy wojewódzkiej – 1.900zł., z objazdu parafii – 480zł., z ofiar dobrowolnych (kwitowanych) – 120zł., co w sumie dawało 2.860zł., czyli niższy o 236 zł. Ibidem.
- ¹² Składały się na nie: lichtarze, kielichy, patyny, obrusy, firany, ławki, kazalnica; pastor nie posiadał żadnego inwentarza – ibidem, s. 61-68.
- ¹³ Kościół: „muruwany masyw dachówką kryty, posadzka z Ciosowego kamienia w dobrym stanie obok którego jest zakrystia przymurowana na południe i w tej znajduje się ołtarz na wschód słońca także w kościele wielki ołtarz na którym znajduje się ukrzyżowany Jezus Chrystus na churze znajdują się Organy nowe zrestaurowane w dobrym stanie ściany kościoła znaczney potrzebują Reparaty jako też i Dach, a Dla zabezpieczenia potrzeba w Wielkich Drzewach arkade przesklepić, Dachówki do ośmset sztuk zakupić, szczególniej zaś nad ułtarem Wielkim = Kościół iest Długi Łokci 43- szeroki 17 Wysoki Łokci 16. Świątla -; dzwonnica: „w Ryglówkie przy kościele pod Dachówką długa Łokci trzynaście i w tej znajduje się dwa dzwony z których mieyszy drugi większy=; „pośród zabudowań gospodarczych: „Dom folwarczny z Drzewa w Węgiel długi Łokci 43. Szeroki 19 1/2 wysoki Łokci 4 pod Słomą dla swey starości znaczney Reparaty potrzebuie=; „stodoła z Drzewa w słupy długa Łokci 60 Szeroka 14 wysoka 5. Łuki pod słomą zdezelowane i tylko przez Sparcie podpór drewnianych Exystuie”; „stodoła druga z Drzewa w słupy długa 30 Łokci szeroka Łokci 18 1/2 wysoka 5 Łokci podobnie pod Słomą w tej mało co znajduje się drzewa zdrowego i ta przez Sparcie podporami Exystuie – Spichlerz z Drzewa w Węgiel z dwoma komorami długi Łokci 30. szeroki 12 Łokci wysoki Łokci 5 pod Gątmami podobnie drzewo w zrębie stare spruchniałe Dachy nowego potrzebuie - Szopa z Drzewa w słupy długa 50 Łokci Szeroka Łokci 10 wysoka Łokci 4 pod słomą w tej drzewo iak w innych Zabudowań spruch niałe krokwie pogniły i tylko podpory któremi ze wszystkich stron Sparta Exystują stanowi =”.
- ¹⁴ Ibidem, s. 61-68: „nowo wyrestaurowany długi 41 Łokci szeroki 40 Łokci w dobrym stanie znajduje się”.
- ¹⁵ AGAD, CWWKP, sygn. 12.16, s. 85; E. Kneifel, Die Pastoren..., s. 136 (Christien Mielke).
- ¹⁶ Po wyborach pastor Rosenthal w piśmie do generała lejtnanta Gołowina - Dyrektora Głównego K.R.S.W.D.i.O.P. poinformował, że został skrzywdzony a Albertiego wybrano dlatego, gdyż był szwagrem Boerner – ibidem, s. 128-129. Pojawił się tu również zarzut symonii skierowany wobec pastora Rosenthala, który obiecał, że jeśli zostanie wybrany, zrzecze się dochodów rocznych na rzecz parafii w wysokości 300 zł. Takie samo podejrzenie kierowano (lecz niesłusznie) pod adresem pastora Lembke. Wilhelm Alberti wcześniej (1830 – 1835) był pastorem w Dąbiu (Dombiu). Patrz: E. Kneifel, Die Pastoren..., s. 46.
- ¹⁷ AGAD, CWWKP, sygn. 12.16, s. 152-155 – z korespondencji Kancelarii Gubernatora Wojennego Miasta Warszawy do Kancelarii przybocznej K.R.S.W.i.O.P. z dnia 10.10.1837 roku wiadomo, że pastor podczas powstania listopadowego przebywał w Dębicy i nie angażował się w powstanie.
- ¹⁸ Podobne zarzuty kierowali koloniści z Czerwińska i ze wsi Wola Czerwińska (gm. Sielec) i dotyczyły ściągania opłat przez tutejszego pastora – ibidem, s. 126-127.
- ¹⁹ Ibidem, s. 160-162.
- ²⁰ Ibidem, s. 250-252.
- ²¹ Ibidem, passim, s. 287, 444-446.
- ²² Ibidem, s. 334-336; do rozpatrywania zarzutów wobec Boerner oddelegowani zostali Juliusz Kweisser – sekretarz Konsystorza, ks. Juliusz Ludwig – współpracownik superintendentury diecezji płockiej i Michał Rank – członek dozoru kościelnego ewangelickiego w Wyszogrodzie – ibidem, s. 350-353. We wspomnianej skardze stwierdzono m.in., że pastor Mylke pobierał od nich opłaty za chrzty, śluby i zgony, natomiast pastor Boerner pobierał składki na utrzymanie systematu.
- ²³ Ibidem, s. 453.
- ²⁴ Ibidem, passim, s. 463-465, 473, 501-504, 505-506; należy również wspomnieć, że prawie całkowicie zniszczeniu uległa stajnia. Plebanię pobudowano w 1843 roku a ostateczny koszt budowy domu pastorskiego wyniósł 1398r. 59 2/4 kop. a stodoły 624 r. 84 kop. – ibidem, sygn. 12.17, s. 183-184. Nieco wyższy koszt remontu plebanii podany został w raporcie o stanie guberno płockiej za 1843r. i wyniósł 2313 r. 73 1/2 kop. Patrz: AGAD, KRSW, Akta dotyczące się
- Zdawania Rapportów Nayiasniejszemu Panu przez Gubernatorów Cywilnych za Rok 1843, sygn. 6945, (nr mikrofilmu A. 2455), s. 663-664.
- ²⁵ AGAD, CWW KP, A. t. s. Gminy Ewangelicko – Augsburgskiego wyznania w Wyszogrodzie guberni płockiej, sygn. 12.17, s. 13-30 – dotyczyło remontu dachu – ibidem, s. 289-290.
- ²⁶ Nominację tę Konsystorz Wyznań Ewangelickich zatwierdził 5 V 1845 roku – ibidem, passim, s. 126, 128 – K.R.S.W.i.D. zatwierdziła 11 X 1845 roku.
- ²⁷ Ibidem, s. 249-251.
- ²⁸ Koszt tych inwestycji miał wynieść 721 r. 75 1/2 kop., passim, s. 256-258, 283. Łączny koszt remontu kościoła – 1.294r. 65 kop.; budynków dla szkoły i kantora – 721r. 75 1/2 kop.; stajni i drwalni – 196 r. 118 3/4 kop. – s. 303-312.
- ²⁹ Ibidem, s. 330-337. W łokciach bieżących wynosiło: długości 48, grubości 3/4, wysokości 1 1/2; objętości 54 łokci kubicznych; ściany poprzeczne przedziałowe 6 razy 3 – długości 18 łokci kubicznych, grubości – 3/4, wysokość - , objętości łokci kubicznych – 13 1/2; ściany przedziałowe (w łokciach bieżących): długości 3, grubości – 3/4, wysokości – 1.
- ³⁰ Ibidem, s. 343-347- (koszt 903r. 3 kop.). Wszystkie remonty i naprawy zabudowań parafialnych zostały definitywnie zamknięte w grudniu 1851 roku, kiedy to Rada Budownicza zatwierdziła protokoły zdawczo – odbiorcze remontu kościoła, domu na szkołę i mieszkanie dla kantora oraz zabudowań gospodarczych dla pastora i kantora – s. 453.
- ³¹ Ibidem, s. 477.
- ³² Ibidem, s. 482 – koszt 292 r. 48 kop.
- ³³ Ibidem, s. 420-421.
- ³⁴ Ibidem, s. 421-422 - : „1. Kościół massiv murowany z cegły palonej dach dachówką holenderską kryty, którego nawa jest długa 22 arszyny 14, 12 wers. szeroka 17 arsz. 6,64 wers. wysoka 13 arsz. 5,84 wers. prezbiterium jego długie 18 arsz. 0,36 wers., szeroki 13 arszyn. 12,32 wers. wysoki 10 arsz. 11,72 wers. Zakrystya zaś długa 10 arsz. szeroka 6 arsz. 1, 2 wers wysoka 10 arsz. 8,48 wers. a ubezpieczony w Dyrekcyi na rs 1500”.
- ³⁵ Ibidem – „2. Oficyna przy kościele massiv murowana z cegły palonej dach dachówką karpiewką kryta o I piętrze, obejmująca 5 pokoi, w której mieści się na dole szkoła Elementarna Ewangelicka i pokój na odbywanie posiedzeń Kollegium Kościelnego służący i dla konfirmantów, a na I są pomieszkania dla kantora i zakrystyana ubezpieczona w Dyrekcyi na r.s. 560 długa 14 arsz. 6,04 wers. szeroka 13 arsz. 9,08 wers. wysoka 8 arsz. 8,08 wers.”
- ³⁶ Ibidem – „3. Plebania massiv murowana z cegły palonej, dach dachówką kryty obejmująca oprócz kuchni 5 pokoi a w szczytce dwie izby ubezpieczone u Dyrekcyi na r.s. 1420 długa 23 arsz. 1,36 wers szeroka 16 arsz. 3,2 wers: wysoka 4 arsz. 4,04 wers.”
- ³⁷ Ibidem – „4. Spichrz z drzewa pod słomą ubezpieczony u Dyrekcyi na r.s. 350 długi 24 arsz. 4,8 wers. szeroki 9 arsz. 11,52 wers. wysoki 4 arsz. 0,8 wers.”
- ³⁸ Ibidem – „5. Stodoła, w której mieści się i obora z drzewa pod słomą ubezpieczona u Dyrekcyi na rs. 540 długa 53 arsz. 7,3 wers. szeroka 12 arsz. 15,36 wers. wys. ”. Znajduje się tam adnotacja o pożarze tych budynków w sierpniu 1850 roku.
- ³⁹ Ibidem – „6. Drwalnia z chlewami z drzewa gontami kryte, długa arsz. 13 wers. 5,84, szeroka arsz. 6 wers. 7,68” - z których korzystał pastor; drwalnię i obórkę posiadał także kantor, wykonaną także „z drzewa pod gontami” długa 7 arsz. 11, 12 wers. szer. 6 arsz. 1,2 wers wys. 2 arsz. 13,36 wers.”
- ⁴⁰ Ibidem – „Dzwonnica w pruski mur dachówką kryta długa 6 arszyn. 7,68 wers. szeroka 5 arsz. 10,72 wers., wysoka 8 arszyn. 1,7 wers.”
- ⁴¹ Ibidem – „9. Cmentarz I: na gruncie kościelnym służącym do użytku dla Pastora: / oparkianiony długi arsz. 33 wers. 3 szeroki arsz. 32, wers. 6,4”.
- ⁴² Ibidem – „Ogród przy plebanii sażenij (narysować kwadrat) 1299,9 ogrodzony żerdziami w nim drzewek owocowych sztuk 115”.
- ⁴³ Ibidem. W posiadaniu pastoratu były: „cztery włóki roli miary magdeburskiej w dwóch miejscach, a podług protokołów z r. 1826 mórg 52 1/2 czyli dziesiątyn 30 i 2094,3 sażenij gruntu ornego obejmujące, a reszta z parowy i gór nieużytecznych składające się”. Przekazania w użytkowanie budynków poklaskstornych dokonał rząd pruski w 1805r., który oddał również w użytkowanie ogród i ziemię znajdującą się w granicach Wyszogrodu; z czasem w wyniku ubytków wynikających z podmywania przez Wisłę obszar ten mógł ulec zmniejszeniu: patrz – ibidem, s. 37 - ibidem, s. 399.
- ⁴⁴ Ibidem. Pastor wymienił następujące dokumenty: kopię protokołu zdawczego z 1805r (w języku niemieckim) mapę gruntu kościelnego; kopię opisu funduszy kościelnych parafii ewangelickiej sporządzonego 20 lipca 1826r.; spis (tabelaryczny) funduszy zatwierdzonych przez K.R.S.W.R.i.O.P. z 20 XII 1826 r., kronikę kościoła ewangelickiego w Wyszogrodzie (1 tom) oraz inne pozycje (akty prawne, rejestry ludności, ruchu naturalnego (urodzonych, zmarłych, zaślubionych oraz konfirmantów).
- ⁴⁵ Ibidem – wymieniono: ołtarz wielki wraz z ukrzyżowanym Chrystusem, ambonę (wykonaną przez snycera), organy z jednym manuałem, bez pedałów z dwoma miechami; ławek zamykanych –23; niezamykanych z poręczami –2; ławek mniejszych bez poręczy –8, większych bez poręczy –3; jedną marnę pomalowaną na czarno, cztery lichtarze cynowe, dwa lichtarze drewniane, dwie tacki cynowe, kubuch cynowy używany przy chrzcie i jeden mosiężny (w środku wylaczany), dwie patyny mosiężne, puszkę blaszaną do opłatków; po jednej sztuce nakrycia sukienne czarne, białego w pasy, białe muszlinowe, małe oliwkowe jedwabne na ambonę; nakrycie czarne sukienne na kielich i popielate jedwabne na kielich; zielone jedwabne mniejsze na ołtarz, małe niebieskie na ołtarz, czarne na ambonę; dwie sukienne czarne do pokrycia mar; woreczki używane dawniej do ofiar; kij do zapalania świec; skrzynkę kasową z zamkami; pięć czarnych tabliczek do zapisywania stacji;

dwa stolki do stawiania tacek; biurko z szufladami; dywan ważący 20 pudów; drewnianą drabinę; nakrycie białe muszlinowe z falbaną w kratki i kamlotowe czarne mniejsze - po jednej sztuce na ołtarz; sześć krzesel brzoźowych z plecianką; stół lakierowany na czarno z drzewa sosnowego z dębowymi nogami; pięć piasełek do użytku Urzędnika Stanu Cywilnego i Kolegium Kościelnego.

⁴⁶ AGAD, CWW KP, A.t.s. Gminy Ewangelicko – Augsburskiego Wyznania w Wyszogrodzie gubernii płockiej, sygn. 1218, s.64-74 – protokół rewizyjny – odbiorczy K R S W i D zatwierdziła 26 VIII 1858r. – s.135-137.

⁴⁷ Ibidem, s.154-157. Wykonanie tych prac oszacowano na 300 rubli; budowę tę miano sfinansować ze środków zdeponowanych (oprocentowanych) w Banku Polskim – 150 rubli; z pozostałych kwot z remontu, znajdujących się w kasie kościelnej – 89r.7kop. oraz z funduszu remontowego parafii za lata 1861, 1862 i 1863 – 33 r.78 kop.

⁴⁸ Ibidem, s.183-186.

⁴⁹ Ibidem, s.189 – informuje o tym Konsystorz Ewangelicko – Augsburski w Królestwie Polskim w piśmie do Dyrektora Spraw Duchownych Obcych Wyznań w Królestwie Polskim.

⁵⁰ Ibidem, passim, s.209,211; E. Kneifel, Die evangelisch..., s. 72. Tenże, Die Pastoren..., s. 46. Edmund August Ferdynand Alberti urodził się w Wyszogrodzie 21 I 1840r. Rodzicami byli pastor Wilhelm Alberti oraz Agata z Rosengartów. Ukończył gimnazjum w Płocku w 1859, rok później podjął studia na Uniwersytecie Dorpackim na fakultecie teologicznym, który ukończył w 1866r. Legitymując się tytułem kandydata teologii w 1867r. otrzymał nominację na duchownego w Warszawie a niedługo potem na substytutą przy płockiej superintendencji, gdzie swoje obowiązki pełnił do 17 IX 1868r. Tego samego dnia został powołany na administratora parafii wyszogrodzkiej a 13 IV 1869r. wybrano go na pastora tejże parafii.

⁵¹ E. Kneifel, Die evangelisch..., s. 72; tenże: Die Pastoren..., s. 106. Peter Hodel studia teologiczne odbył w Wiedniu (02. 10. 1871 do 20. 07. 1874 r.) oraz w Tübingen. Do 1881 roku był wikarym przy superintendencji w Białej, natomiast w latach 1881 – 1882 w domu rodzinnym i administratorem w gminie Jassy. Następnie pełnił obowiązki wikarego przy parafii św. Jana w Łodzi (1885 – 1887).

⁵² E. Kneifel, Die evangelisch..., s. 72; tenże: Die Pastoren..., s.56; T. Stegner, Pastory Królestwa Polskiego..., s.16. Studiował medycynę i teologię w Dorpacie w latach 1881 – 1888, wyświęcony został 08. 09. 1889 roku. Następnie był adiunktem w Białymstoku (1889 – 1890), administratorem w Iłowie (1890), natomiast w latach 1913 – 1923 proboszczem w Bełchatowie. Kolejnym duchownym wyszogrodzkiem sprawującym obowiązki pastora był Konrad Nahrgang (1920 – 1939). Wynika z tego iż począwszy od 1914 do 1920 roku członkowie systemu wyszogrodzkiego pozbawieni byli stałej posługi duszpasterskiej.

⁵³ Ibidem, passim, s.218,219,224,225.

⁵⁴ Ibidem, s.249-252. Parafianie zgodzili się wnieść składkę w wysokości 800 rubli (w ciągu dwóch lat 1870 i 1871); pozostała część kwoty – 791r.78 ½ proponowali pokryć z uruchomienia środków z kwoty 3.000r. z funduszu budowlanego duchowieństwa ewangelicko – augsburskiego (preliminarz na 1871 rok); proponowano jednocześnie poprzez Konsystorz a zainteresowanie tą sprawą Namiestnika.

⁵⁵ E. Kneifel, Die evangelisch – augsburgischen..., s.72.

⁵⁶ AGAD, CWW KP, A.t.s. Filiału Ewangelicko-Augsburskiego w mieście Płocku Guberni Płockiej, sygn.1227, s.56-59. O obowiązku administrowania parafią w Pułtusk – patrz: AGAD, CWW KP, Akta dotyczące się Gminy Ewan. – Augsb. w Pułtusk, sygn.1212, s.337-339.

⁵⁷ Ibidem, s.295-289. Potwierdza to zapis widniejący na sporządzonym etacie parafii za lata 1863-66.

⁵⁸ Ibidem, s.7-17. Wykaz sporządzono 17 XI 1839 roku.

⁵⁹ Ewangelicy chcąc zrealizować projekt budowy cmentarza przedstawili historię, z której wynikało, że mieli już dawniej swój cmentarz w obrębie cmentarza katolickiego, na którego powstanie - wedle przekazywanej tradycji - odsprzedał ziemie pewien ewangelik katolikom z zastrzeżeniem jednakże, że ta odsprzedana część będzie przeznaczona na grzebanie ewangelików; umowa była dotrzymywana do czasu kiedy na cmentarzu zaczęto grzebać ciała żołnierzy jednostki wojskowej stacjonującej w Płocku. skutkiem czego w ciągu kilku lat wolne miejsca zostały wykorzystane. Argumentacja stanowiska protestantów nie znalazła potwierdzenia w dokumentacji, z której wynikało, że cmentarz znajdował się na miejscu, gdzie dawniej stał kościół św. Piotra, dlatego petycje strony ewangelickiej nie znalazły zrozumienia u władz powiatowych oraz wojewódzkich – ibidem, passim, s.203-205,207,251-254,269-270.

⁶⁰ AGAD, CWW KP, sygn. 1217, k. 367. Obszar filii w Płocku zamieszkiwało natomiast (1842 rok) 986 osób. Patrz: AGAD, CWW KP, sygn. 1227, k.72. W ciągu kolejnego dwudziestolecia (dane za 1865 rok) liczba parafian wyszogrodzkich wzrosła do poziomu 1.644 osób, natomiast filii w Płocku uległa w porównaniu z 1842 rokiem zmniejszeniu i w 1865 roku wyniosła 850 osób. Patrz: E.H. Bush, Beiträge zur Geschichte und Statistik des Kirchen und Schulwesens der evangelisch – augsburgischen Gemeinden im Königreich Polen, Petersburg – Lipsk 1867, s.188.

⁶¹ W ciągu kilku pierwszych lat od erekcji parafii liczba osadników w poszczególnych skupiskach kolonistów parafii wyszogrodzkiej (patrz: tabela 6) kształtowała się następująco: w Bulkowie (1810 r.) mieszkało 11 gospodarzy wólkowych i 8 chałupników; w Wiciejowie: 21 gospodarzy, 6 chałupników, 1 kowal i 1 nauczyciel – 178 osób (1806 r.) oraz w 1810 r. 210 Niemców; w Drwałach (1806 r.): 24 gospodarzy wólkowych, 5 chałupników, 3 młynarzy i karczmarz – łącznie 211 osób oraz 1810 r.: 16 gospodarzy wólkowych, 3 chałupników 3 młynarzy i 16 wyrobników; na Kępie Wyszogrodzkiej –160 Niemców (1810r.); w Zakrzewie 64 osoby; Kępie Zakrzewskiej – 61; w Rakowie – 65; w Starzynie – 12 osób (1810 r.); w kolonii Czerwińsk (1806 r.): 12 rodzin – 63 osoby, natomiast w 1810 roku – 84 osoby: 8 gospodarzy wólkowych, 2 chałupników i 3 wyrobników. Patrz: H. Quednau, op. cit., s. 85-87.

⁶² W porównaniu z danymi zawartymi w tabeli 7, liczba i struktura kolonistów na obszarze późniejszej filii płockiej przedstawiała się następująco: w Biele – Brzeźnicy odnotowano (1806r.): 126 osób – 18 gospodarzy wólkowych, 1 kowal i 1 nauczyciela; w Dzierżyni 200 osób: 26 gospodarzy wólkowych, 1 karczmarz, 1 kowal, i 1 nauczyciela; w Cieszkowie 105 osób: 12 gospodarzy wólkowych i 2 chałupników. Patrz: H. Quednau, op. cit., s. 85-87.

⁶³ E.H.Bush, op. cit., s.189-190. O potrzebie założenia szkoły zgłaszanej przez kolonistów osiedlonych w Bulkowie informował tamtejszy proboszcz w protokole powizytacyjnym z 1819 roku. Patrz: Materiały do dziejów szkolnictwa na Mazowszu. Wypisy z archiwaliów diecezjalnych XIX wieku. Zebrał i do druku przygotował ks. Michał Marian Grzybowski, Tom 1, Warszawa – Łowicz 1995, s.49.

⁶⁴ Potwierdzają to raporty roczne składane Naczelnikowi Płockiej Dyrekcji Naukowej, chociażby za 1892 rok, gdzie w wymienionych szkołach z siedzibą w Wyszogrodzie, Wyciejewie, Rembowie i Drwałach naukę pobierało 66 ewangelików. Patrz: Archiwum Państwowe w Płocku, Naczelnik Płockiej Dyrekcji Naukowej, Sprawozdania roczne. Rok 1892, sygn.76 (b.p.). W sprawozdaniu za rok 1910 łącznie w pięciu szkołach w: Wyszogrodzie, Bodzanowie, Wyciejewie, Bulkowie, i Drwałach uczęszczało 92 dzieci wyznania ewangelickiego. Patrz: Ibidem, Ob otcete po Płockoj Ucebnoj Direkcii za 1910 god, sygn. 94 (b.p.).

⁶⁵ E.H.Bush, op. cit., s.190. Łącznie uczęszczało 160 dzieci (93 chl. i 67 dz.).

THE BEGINNING AND GROWTH OF EVANGELICAL – AUGSBURG PARISH IN WYSZOGRÓD IN 19TH THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Summary

The Evangelical Church of Augsburg Confession in Wyszogród was established in 1805 (officially in 1804). It was located in southwestern part of the department, county and guberniya later on, together with subjected to this Parish Protestant Church in Płock and Sycymino it consisted of around 3000 worshippers. Up to 1849 Pastors from Wyszogród managed also Pułtusk Parish. Foundation of Parish in Wyszogród was preceded by Dutchmen colonization (Mennonites), second part of the XVIII century (places: Drwały, Rakowo and a few other settlements), and German colonization (evangelical). At the turn of 70s and 80s of XIX century Baptists appeared. Their aim was missionary activity among aforementioned Mennonites. It is important to remember that Ignacy Boerner- one of the Pastors, after leaving Protestant Church in Płock, filled the position of the Superintendent of Evangelical Church of Augsburg Confession in Płock diocese. Turn of the XIX and XX century was dominated by two events: emigration of Protestants to Wołyń guberniya and up country- Russia, and The First World War during which 20% of Protestants were transported to Russia and additionally local house of prayer was destroyed. These events contributed to the fall of Parish and its reconstruction in the Second Polish Republic.